

Гринюк Т. Ю., к.т.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІПШЕННЯ УМОВ ПРАЦІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

***Анотація.** У статті досліджено ефективність вибору пріоритетного напрямку та результативність витрат на заходи з поліпшення умов праці на підприємствах. Шляхом прямих вимірювань параметрів виробничого середовища та зіставлення їх з нормативними параметрами, а також на основі контролю за функціональним станом, працездатністю і здоров'ям працівників підприємств проведено оцінювання умов праці на виробництві. **Ключові слова:** охорона праці, умови праці, шкідливі фактори, безпека праці, витрати, виробничий травматизм, нещасний випадок, засоби компенсації.*

***Аннотация.** В статье исследуется эффективность выбора приоритетного направления и результативность вложения денег в мероприятия по улучшению условий труда на предприятиях. Путем непосредственных измерений параметров производственной среды и сопоставлением их с нормативными параметрами, а также путем контроля над функциональным состоянием, производительностью и здоровьем трудящихся произведено оценку условий труда на производстве.*

***Ключевые слова:** охрана труда, условия труда, вредные факторы, безопасность труда, производственный травматизм, несчастный случай, способы компенсации.*

***Annotation.** Efficiency and a choice of priority orientation of expenses on the measures concerning improvement of employment conditions on an enterprise are investigated in the article. Estimation of industrial conditions of employment is realized by means of direct measurements of the parameters of manufacturing environment and its comparison with the norms and also by means of control over the functional state of working efficiency and workers' health.*

***Keywords:** work safety, employment conditions, harmful factors, security service, expenses, workplace injuries, incident, means of compensation.*

Пріоритетом будь-якої суспільної діяльності є людське життя і здоров'я, про що дає підстави стверджувати і логіка економічного розвитку. На думку західних учених, найбільша цінність – це здоров'я і працездатність людини. Однак на сучасному етапі розвитку України

спостерігається загострення проблем у сфері організації безпечних умов праці. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), смертність від нещасних випадків займає третє місце після серцево-судинних та онкологічних захворювань, тому травматизм на виробництві почали прирівнювати до національного лиха.

З огляду на зазначене охорона праці є ключовим інститутом соціальної політики сучасної держави. При цьому невіддільний розвиток промисловості країни детермінує наповнення новим змістом поняття «охорона праці». Тому на сьогодні метою охорони праці є запобігання травматизму і забезпечення сприятливих виробничих умов.

Водночас умови праці на підприємстві у процесі їхньої трудової діяльності – це елемент виробничої системи й об'єкт організації, планування й управління. Вони мають велике економічне значення і для кожної особистості, суспільства, і для підприємств та організацій. Оцінювання умов праці здійснюють на виробництві шляхом прямих вимірювань параметрів виробничого середовища і зіставлення їх із нормативними, а також шляхом контролю за функціональним станом, працездатністю робочого колективу і здоров'ям працівників.

Теоретичні проблеми поліпшення умов праці з точки зору економіки праці розглядали В. І. Вернадський, який зазначав: «...відсутність безпеки паралізує промислову і торговельну ініціативу, боляче відгукується на всьому житті країни», а також І. В. Бестужев-Лада, М. І. Бухалков, Л. П. Владимірова, А. І. Кравченко, В. В. Куликов, Ю. М. Остапенко, Б. Ю. Сербиновський та ін. У своїх роботах вони розкривають поняття умов праці як чинника, який необхідний для раціонального використання трудового потенціалу підприємств.

Соціально-економічну ефективність заходів з охорони праці досліджено у роботах С. Г. Гендлера, Г. Г. Гогіташвілі, Ф. Громової, Д. А. Господарікової, П. Ф. Денисенко, Н. П. Калініної, В. М. Лапіна, В. Б. Носова, Г. В. Саєнка, А. П. Соловйова, Г. Черкасова, зокрема розкрито взаємозв'язок соціальних і економічних показників стану охорони праці та їхній вплив на ефективність діяльності підприємства.

Однак непоодинокі випадки погіршення умов праці на сучасних підприємствах вимагають нових досліджень зазначеної проблеми.

Метою нашої статті є обґрунтування необхідності та розроблення заходів з поліпшення умов і охорони праці шляхом удосконалення методичного забезпечення вибору пріоритетного напрямку витрат на заходи у цій сфері та оцінювання їхньої результативності.

Завдання дослідження полягає в оцінюванні можливості отримання підприємствами, які здійснюють фінансування заходів з охорони праці, додаткового економічного прибутку, виявлення причин, які створюють несприятливі умови праці в Україні, проведенні аналізу наявних методів

соціально-економічного оцінювання ефективності та результативності витрат на поліпшення умов праці та охорону праці; оцінюванні результативності витрат на заходи з поліпшення умов та охорону праці; розробленні рекомендацій для вибору пріоритетного напрямку здійснення витрат на зазначені заходи та охорону праці загалом.

У Законі України «Про охорону праці» наведено положення, що визначають залежність економічного прибутку підприємства від фінансування заходів з охорони праці. Законом встановлено, що центральним принципом при вирішенні завдань з охорони праці є використання економічних методів управління. Втім, у свідомості кожного громадянина України повинно бути закарбовано очевидне правило: порушувати вимоги правил охорони праці економічно не вигідно однаковою мірою і для роботодавця, і для працівника! Але, цей принцип сьогодні часто не спрацьовує. Тому його впровадження у життя, безумовно, постає як одне з головних завдань держави.

Через недостатність фінансування на сучасному етапі розвитку України спостерігається загострення проблем у сфері організації безпечних умов праці, яке зумовлено тим, що значна частина працівників працює у шкідливих та важких умовах праці. Тому проблему покращення умов праці для будь-якого підприємства чи організації визнано особливо актуальною.

Слід назвати такі основні *причини сучасних несприятливих умов праці в Україні*:

- моральна і фізична зношеність і застарілість обладнання, яке функціонує (близько 80 %);
- невідповідність значної частини техніки санітарно-гігієнічним, ергономічним або технічним вимогам безпеки праці;
- соціально-трудові відносини щодо умов праці не стимулюють роботодавців щодо покращення умов виробничого середовища.

Вивчення подібних питань дає змогу адекватно оцінити актуальні напрями у сфері охорони праці та сформулювати завдання в цій сфері, не повторюючи помилок, яких допускалися до сьогодні, і не упускаючи ключових елементів. Без такого підходу неможливі ні ефективне управління сучасним підприємством, ні сучасна державна політика у сфері охорони праці.

Дотримання норм охорони праці позитивно впливає не тільки на збереження життя і здоров'я працівників, а й на фінансово-економічний стан підприємства загалом. Здійснення заходів з покращення умов праці, зменшення виробничого травматизму і професійних захворювань, окрім великого соціального ефекту, впливає і на економічний результат підприємства, виявом якого є:

- збільшення періоду професійної активності працівників;
- підвищення продуктивності праці;
- зменшення плинності кадрів;

– зменшення матеріальних витрат підприємства на оплату відшкодувань працівникам у разі нещасного випадку на виробництві.

Збільшення періоду професійної активності зумовлене тим, що поліпшення умов праці зберігає здоров'я працюючої людини, продовжує життя і, відповідно, збільшує період її професійної активності.

Умови праці значно впливають на підвищення продуктивності праці. За сприятливих умов праці працездатність людини підвищується, тому що немає необхідності у витрачанні сил та здоров'я на захист організму від негативного впливу шкідливих та небезпечних виробничих факторів.

Шляхом проведених досліджень з'ясовано, що заходи з покращення умов праці підвищують продуктивність праці на 15–20 % [3]. Правильна організація робочого місця забезпечує збільшення продуктивності праці на 21 %, продумане використання музики – на 12–14 %, раціональне фарбування приміщень – на 25% тощо [4].

Унаслідок поліпшення умов праці й впровадження заходів із забезпечення безпеки праці скорочення професійних, виробничо зумовлених захворювань і виробничого травматизму, збільшення ефективного фонду робочого часу, що детермінує тим самим додатковий економічний ефект. Підвищення фонду робочого часу й ефективність використання обладнання досягають у результаті зниження простою під час зміни через погіршення самопочуття, несприятливі умови праці та мікротравми. Вразі комплексної дії на працівника кількох шкідливих виробничих факторів, простої на робочому місці можуть досягати 20–40 % робочого часу за зміну.

Втрати робочого часу внаслідок тимчасової непрацездатності на різних підприємствах становить близько 2,5–10 % річного фонду робочого часу.

Розроблення засобів компенсації впливу несприятливих умов праці на працівників. Охорона здоров'я працівників, забезпечення сприятливих умов праці, ліквідація професійних захворювань та виробничого травматизму є однією з основних турбот уряду нашої країни. Це виявляється в комплексі економічних, технічних, санітарно-гігієнічних і правових заходів, спрямованих на прискорення технічного прогресу, автоматизацію, механізацію та комп'ютеризацію виробничих процесів, заміну ручної праці машинами та подальше поліпшення умов праці.

Однак не всі вітчизняні підприємства дотримуються цих правил, чим ставлять під сумнів життя та здоров'я своїх працівників.

Треба зазначити, що основними засобами компенсації впливу на працівників шкідливих умов праці є:

– лікувально-профілактичне харчування для працівників, зайнятих на роботах з особливо шкідливими умовами праці, для зміцнення їхнього здоров'я і попередження професійних захворювань згідно з Переліком виробництв, професій і посад, робота на яких дає право на безкоштовне одержання лікувально-профілактичного харчування у зв'язку з особливо

шкідливими умовами праці. Витрати, пов'язані з безплатною видачею такого харчування працівникам, потрібно проводити за рахунок собівартості продукції, а в бюджетних організаціях – за рахунок асигнувань з бюджету. Працівникам, які зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці, передбачено видачу молока;

– додаткова відпустка до основної. Встановлюють скорочену тривалість робочого часу (36 год./тиждень) для працівників згідно зі списком виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на додаткову відпустку та скорочений робочий день. Такий вид компенсації спрямований на те, щоб людина, яка працює в умовах, небезпечних для її здоров'я та життєдіяльності, мала більше часу на відтворення своїх життєвих сил;

– направлення на лікування за рахунок коштів соціального страхування першочергово осіб, які перебувають на диспансерному обліку;

– видання лікувальних путівок працівникам відповідно до висновку лікарської комісії та оформлення чергової відпустки (передусім інвалідам війни, ветеранам війни, репресованим, ліквідаторам аварії на ЧАЕС, ветеранам праці, донорам тощо);

– забезпечення виходу на пенсію за віком на пільгових умовах.

Ефективність програм стимулювання робіт з охорони праці. Програми стимулювання робіт з охорони праці спрямовані на скорочення втрат від травматизму. Реалізація таких програм може посприяти в поліпшенні загального організаційного клімату на підприємстві та забезпечити позитивний внесок у підвищення продуктивності праці. Групові програми заохочення робіт з охорони праці наділяють працівників почуттям спільності щодо один одного та до керівництва підприємства.

Співвідношення між доходами (накопиченнями завдяки запобіганню випадкам травматизму) і витратами на впровадження програм із створення сприятливих умов для роботи та охорони праці (преміальна система виплат і адміністративні витрати) зазвичай вище, ніж 2 до 1.

Відповідно до законодавства України для досягнення економічного ефекту від упровадження заходів з охорони праці роботодавць повинен забезпечити функціонування системи управління охороною праці.

Фінансування профілактичних заходів з охорони праці, виконання загальнодержавної, галузевих та регіональних програм поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, інших державних програм, спрямованих на запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням на виробництві, передбачено, поряд з іншими джерелами фінансування, визначеними законодавством, у державному і місцевих бюджетах, що виділено окремим рядком.

Відповідно до вимог законодавства для підприємств, незалежно від форм власності, або фізичних осіб, які використовують найману працю,

витрати на охорону праці повинні становити не менше 0,5 % від суми реалізованої продукції. На підприємствах, що утримуються за рахунок бюджету, витрати на охорону праці передбачені в державному або місцевих бюджетах і становлять не менше 0,2 % від фонду оплати праці.

При цьому суми витрат з охорони праці, що належать до валових витрат юридичної чи фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю, визначаються згідно з переліком заходів та засобів з охорони праці, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Отже, оскільки витрати на впровадження заходів з охорони праці менші, ніж суми коштів, які підприємства, що їх не впроваджують, змушені будуть виплатити постраждалим особам, для будь-якого суб'єкта господарювання ефективне функціонування системи управління охороною праці є економічно вигідним. Відтак для підвищення ефективності своєї діяльності підприємства повинні впроваджувати такі заходи.

Рекомендації щодо поліпшення умов праці на виробництві:

– удосконалити систему управління охороною праці на підприємствах та установах згідно з вимогами законодавства України;

– забезпечити на постійній основі комплексне оцінювання робочих місць з урахуванням потреб ергономіки, санітарно-гігієнічних, організаційно-технічних і державних нормативно-правових актів з охорони праці;

– систематизувати процедуру проведення профілактичних заходів для запобігання виробничого травматизму (атестація робочих місць на їхню відповідність безпечним умовам праці, впровадження системи сертифікації робіт з охорони праці на підприємствах, проведення навчання та перевірки знань з питань охорони праці, своєчасне проведення інструктажів, підвищення кваліфікації тощо);

– створити й упровадити сучасні засоби індивідуального та колективного захисту працівників, приладів контролю наявності у повітрі робочої зони шкідливих та небезпечних речовин;

– формувати заздалегідь сприятливі та комфортні умови праці на нових, реконструйованих підприємствах, новому обладнанні тощо;

– виділяти щорічно із державного бюджету України кошти, які необхідні для фінансування заходів з поліпшення умов праці та запобігання виробничому травматизму.

На основі результатів проведеного дослідження можна зробити висновок, що сучасний стан ринку праці України характеризується такими проблемами: недостатнім рівнем організації безпечних умов праці; втратою трудових навичок кваліфікованими кадрами через упровадження гнучких виробничих систем, форми адаптації людини до яких не вивчено; погіршенням якісних характеристик робочих місць, недостатнім упровадженням в дію нових робочих місць; неадекватністю структури і форм професійної підготовки і перепідготовки кадрів вимогам сучасного ринку праці; складною

ситуацією з організацією безпечних умов праці для окремих груп працівників (неповнолітніх, молоді, жінок, інвалідів тощо); недоліками системи дотримання норм трудового законодавства з раціонального режиму праці та відпочинку, режиму й охорони праці окремих груп працівників.

За допомогою наведених даних необхідно систематизувати заходи з покращення умов праці в нашій країні, зокрема: забезпечити формування і удосконалення нормативно-правової бази в сфері охорони праці та створення нових безпечних робочих місць.

Реалізація цілеспрямованих заходів з покращення умов та охорони праці дозволить зменшити кількість випадків загального виробничого травматизму, наблизити його значення до рівня розвинених європейських країн, зменшити питому вагу працівників, які зайняті в умовах праці що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» та Закону України «Про охорону праці».

1. Закон України «Про охорону праці» № 2694-ХІІ від 14.10.1992 р. **2.** Закон України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» № 4004-ХІІ від 24.02.94 р. **3.** Денисенко П. Ф. Охрана труда. – М. – 2001. **4.** Гогіташвілі Г. Г., Лапін В. М. Основи охорони праці : Навч. посібник. 3-ге вид., стереотипне. – Львів : «Новий світ-2000», 2006. – 232 с. **5.** Збірник систематизованого законодавства. Витрати на охорону праці. – К. – № 3, 2008. – 32 с. **6.** Березуцький В. В. Науково-практичний коментар до Закон України «Про охорону праці». – Харків : вид-во Форт, 2010. – 124 с. **7.** Яремко З. М. Охорона праці: навч. посібник // З. М. Яремко, С. В. Тимошук, О. Ш. Третяк, Р. М. Ковтун. За ред. проф. З. М. Яремка. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 350 с. **8.** Серіков Я. О. Основи охорони праці: Навч. посібник для студентів ВНЗ // Я. О. Серіков. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 227 с. **9.** Ткачук К. Н. Основи охорони праці : підручник. 2-ге вид., допов. та перероблене // К. Н. Ткачук, М. О. Халімовський, В. В. Зацарний, Д. В. Зеркалов, Р. В. Сабарно, О. І. Полукаров, В. С. Козяков, Л. О. Мітюк. За ред. К. Н. Ткачука і М. О. Халімовського. – К. : Основа, 2006. – 448 с. **10.** Чабан В. Й., Соціально-економічні основи охорони праці : Навч. посібник // В. Й. Чабан, С. В. Засанська. – Рівне : НУВГП, 2012. – 224 с. **11.** Атаманчук П. С. Охорона праці в галузі : навч. посібник // П. С. Атаманчук, В. В. Мендерецький, О. П. Панчук, Р. М. Білий. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 322 с. **12.** <http://www.dnopr.kiev.ua> – Офіційний сайт Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду (Держгірпромнагляду). **13.** <http://www.social.org.ua> – Офіційний сайт Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. **14.** <http://www.nau.ua> – Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)».

Рецензент: д.т.н., професор Власюк А. П.